

**УЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА УРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**САМАРКАНД ДАВЛАТ АРХИТЕКТУРА ВА КУРИЛИШ
ИНСТИУТИ
«ПЕДАГОГИКА ВА КАСБИЙ ТАЪЛИМ» КАФЕДРАСИ**

Р Е Ф Е Р А Т

**БАЖАРУВЧИ: 201-КТ (К) ГУРУХИ
ТЛАБАСИ ЯКУБОВ ХАСАН**

**РАХБАРИ: КАТТА УКИТ.
КАРШУБОЕВА Р.**

САМАРКАНД-2006й.

ПЕДАГОГИК МУЛОКОТНИНГ ПСИХОЛОГИК АСОСЛАРИ

I. КИРИШ

II. АСОСИЙ КИСМ.

1. Педагогик мулоқотни такомиллаштиришнинг психологик шарт-шароитлари.
2. Педагогларнинг уз ва укувчилар рухий хусусиятларини билиши муомала маданияти шаклланишининг дастлабки шарт-шароити сифатида.
3. Мулоқот учун бола темпераменти ва уни аниқлаш йуллари.
4. Мулоқотда укувчининг синф жамоасидаги мавқеини аниқлаш йуллари.
5. Самарали тарбиявий таъсир курсатиш.

III. Хулоса.

IV. Фойдаланилган адабиётлар руйхати.

КИРИШ

Инсон тугилган кундан эътиборан дунёни билишга ва унинг ижтимоий жихатларини узлаштиришга харакат килади. Тадкикотимизнинг

долзарблиги уқувчи билан уқитувчи уртасидаги муносабатлар, мулоқотлар ва шу асосида уқувчиларнинг хиссий оламини урганиш асосий мезонлигини очиб беришдир. Педагогик кадрларнинг асосий иш жараёни семантик фаолият билан биргаликда локалатор ҳаракатлардан иборат. Ҳар иккаласини жипслаштирган ҳолда бевосита педагогик мулоқот муҳим аҳамият касб этади. Тарбия жараёни тарбияланувчилар билан маълум бир мақсадга асосланган бўлиб, уз ичига таълим жараёнини ҳам олади.

Бу жараёни етказиб бериш уқитувчининг нутқий қобилияти ва мулоқотига боғлиқ бўлади. Педагогик ва психологик билимлар шуни курсатадики, қўлаб махсус адабиётларни қўриб чиққанимизда тадқиқ этилаётган муоммомизнинг ишлаб чиқилганлигига гувоҳ бўлдик. Демак тарбия жараёнининг самарадорлигини ошириш уқитувчилар ва уқувчилар уртасидаги узаро мулоқот жараёнини такомиллаштиришни объект қилиб олади. Ҳар қандай мураккаб муоммони ечишда педагогик мулоқот ва коммуникатив жараён муҳим аҳамият касб этади. Шу муаммоларни ҳал этиш учун ва тадқиқод олиб бориш учун биз Тойлок туман 5-урта мактабни тадқиқот объекти қилиб олдик.

Мактабда педагогик мулоқот билан боғлиқ қатор суровнома ва тестлар утказишга ҳаракат қилинди. Натижа шуни курсатдики, педагогик мулоқот уқитувчидан қучли билим ва малака талаб қилар экан. Шу муаммоларни ҳал қилиш жараёнида ишимизда бир қанча мақсадларни урганишга қарор қилдик. Жумладан:

- Мулоқотда бўлишнинг шарт-шароитлари;
- Педагогик мулоқотнинг амалга оширилиши лозим бўлган жиҳатлари;
- Уқувчилар уртасида обрўга эга бўлиш ва уни эгаллаш усуллари қабилар;

Шу аснода педагогик мулоқотнинг психологик томонларини очиб бериш асосида иш режамизга қуйидаги вазифаларни киритдик.

1. Мулоқот учун уқувчи темпераментини аниқлаш
 2. Тестлар утказиш
 3. Натижаларни таҳлил қилиш
 4. Мулоқот ва ташкилотчилик қобилиятларини аниқлаш
 5. Синалувчига курсатмалар бериш асосида биз тадқиқотимизнинг вазифаларини ечишга ҳаракат қилдик.
1. Тадқиқотимизнинг янгилик элементлари шундан иборатки бир қанча вақтлардан бери урганилиб келинаётган мулоқотнинг психологик томонлари ҳақида қатор адабиётларни амалиёт билан уйғунлаштириб таҳлил қилиб бўлгуси педагог ва психологик кадрларга илмий ва амалий ёрдам беришдан иборат.

Тадқиқ этилаётган ишнинг илмий ва амалий аҳамияти шундан иборатки, тест орқали педагогик мулоқотни шакллантириш ҳамда уқувчининг темперамент хусусиятларини урганишни бўлгуси кадрларга тавсия қилишдан иборат эканлигига амин бўлдик.

I. Педагогик мулокотни такомиллаштиришнинг психологик шарт-шароитлари.

Маълумки, педагогик фаолиятда укувчилар билан узаро муносабатда булишда мулокот жараёни етакчи уринни эгаллайди. Укитувчи мулокот оркали укувчиларга билим беради, тарбиявий таъсир курсатади яъни унинг фаолиятининг аксарият кисмини мулокот ташкил килади. Одатда мулокот деганда кишиларнинг узаро маълумот, фикр, хис-туйгу, кайфиятлар ва хакозолар алмашиш асосида бир-бири билан нуткли ёки нутксиз алокалар урнатиш ва ривожлантириш жараёни тушунилади. Бундай таърифга таяниб таълим ва тарбия жараёнига хам мулокот тушунчаси оркали ёндашиш мумкин. Бундай холда таълимни укувчиларда маълум билим, куникма малакаларни шакллантиришга йуналган, систмали ташкил килинган укитувчи ва укувчи уртасидаги мулокот жараёни сифатида караш мумкин. Тарбия жараёни эса тарбияланувчиларда максадга мувофик шахс хусусиятларини узгартиришга йуналган тарбиячилар ва тарбияланувчилар уртасидаги узаро мулокот жараёнидан иборатдир.

Демак, таълим-тарбия жараёнининг самарадорлигини ошириш укитувчилар ва укувчилар уртасидаги узаро мулокот жараёнини такомиллаштиришни талаб килади.

Бундай мураккаб муоммони ечиш педагогларда коммуникатив яъни мулокот куникмаси, малакаларни шакллантириш билан богликдир.

Хар бир педагог мулокотда уз махоратини ошириш учун укувчилар билан мулокотни самарали ташкил килиш йулларини, унинг ижтимоий психологик асосларини чукур билиши лозим.

Педагогик мулокот жараёни дастлабки карашда содда туйилади. Педагог гапиради, укувчи эшитади ёки аксинча лекин бу мулокотнинг факат ташки, юзаки томони, аксинча, мулокот жараёни жуда мураккаб, куп киррали жараёндир. Одатда мулокотнинг учта томонини ажратиш мумкин. Мулокот жараёнида кишилар узаро мулокот алмашишадилар, бир-бирларига маълум таъсир курсатадилар ва бир-бирни идрок килишади. Шунингдек педагог мулокотида хам узаро узвий боглик булган учта таркибий кисм бор.

Улар куйидагилар:

- доимий мулокотда буладиган укувчиларнинг рухий хусусиятлари хакида маълумотга эга булиш;
- укувчилар билан максадга мувофик муносабат урнатиш;
- самарали тарбиявий таъсир курсатиш.

Укитувчининг муомала маданияти унинг куйидаги билим, куникма ва малакаларга эга булишида номоён булади:

1. Узининг психологик хусусиятларини билиш ва узини бошкара олиш;
2. Мулокотда булаётган кишининг ташки кйёфаси гапириш, имо-ишоралар ва юриш туришига караб унинг психологик хусусиятлари хакида тугри хулоса чикариш;
3. Мулокотда булиш яъни одамларга ёкиш ва уларга таъсир курсата олиш куникмаларига эга булиш;

4. Шахслараро вазиятларни тугри баҳолай билиш ва шу вазиятга мос хатти-харакат килиш;
5. Узини укувчи урнига куя билиш ва ходисаларга укувчи нуктаи назаридан карай олиш;

Бошкacha килиб айтганда, муомала маданиятига эга булиш бу кишининг қачон, қаерда, қандай муомалада булиши, мулоқотда узини қандай тутиш кераклигини билиши шахслараро муносабатда фаросатлилиқ демақдир.

Одатда ёш укутувчилар дастлабки иш бошлаганларида мактабда таълим тарбия жараёнини узгартириш учун янги гоёлар фикрлар мулохазаларга бой буладилар. Муносабат психологиясини билмаган ёш укутувчи узининг янги фикрларини дабдурустдан, худди тажрибали укутувчиларни менсимагандай килиб, педагог жамоани узига қарши килиб куяди. Аксинча, ижтимоий психологик етук киши уз гоёсининг тарафдорини топиб, улар билан маслаҳатлашган ҳолда, биргалиқда фикр юритади ва купчилиқ томондан бу ташаббуснинг кулланилишига эришади.

Иккинчи бир мисол, укутувчи узининг қасбдоши ёки укувчи фаолиятида, хулқ-атворида бирор бир қамчилиқ сезиб қолди дейлиқ. Муносабат қонунятини билмаган киши дарҳол уша қамчилиқни, танқид қилишга ёки маслаҳат беришга қиришади.

Ижтимоий психологик билимдон киши эса бундай ҳолда қулай вазият топиб у кишининг аввал яхши ижобий фазилатларини таъқидлаб, кейингина қарши томоннинг узгартириши лозим булган хулқ-атвор хусусиятларини қурсатиши мумкин чунки фақат шу услул билангина бошқа қишига таъсир қилиш мумкин.

Демақ, укутувчилар укувчилар билан самарали мулоқот урнатишлари учун аввало узларининг ва укувчилар шахсининг рухий хусусиятларини муқаммал билишлари, уларнинг хулқ-атворини тугри тушуна олишлари, улар билан мақсадга мувофиқ муносабат урната олишлари ва тарбиявий таъсир қурсатиш қуникмаларига эга булишлари зарур.

Энди юқорида қайд қилинган педагогик мулоқот тарқибий қисмларини тақомиллаштиришнинг психологик томонларини алоҳида қараб қикайлиқ.

2. ПЕДАГОГЛАРНИНГ УЗ ВА УКУВЧИЛАР-РУХИЙ ХУСУСИЯТЛАРИНИ БИЛИШ-МУОМАЛА ШАҚЛЛАНИШИНИНГ ДАСТЛАБКИ ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ.

Педагогларнинг укувчилар рухий хусусиятларини билишлари зарурлиги ҳеч қандай шубҳа тугдирмайди. Лекин қупгина укутувчилар уз укувчиларининг асосий психологик хусусиятлари ҳақида юзақи маълмуотга эга эканлиги сир эмас. Қупинча бундай аҳвол баъзи укутувчиларнинг уз маҳоратининг шаклланмаганлиги сабабли укувчиларнинг рухий сифатларини билишга ҳаракат қилмаслиги билан боглиқдир.

Бошқа педагоглар эса укувчиларнинг узига ҳос хулқ-атвори хусусиятларини билишга интилганларида бунинг учун зарур қуникмага эга

булмаганликлари ва бундай услубларни эгалламаганликлари натижасида кийинчиликларга дуч келмокдалар.

Педагоглар укувчилар шахсини объектив бахолашлари, хатти-харакатларининг хакикий мотивларини (сабабларини) аниклашлари ва хулк атворининг кейинги узгаришларини олдиндан тасаввур килишлари учун биринчи навбатда уларнинг куйидаги узига хос рухий хусусиятларини билишлари лозим.

-укувчининг оилавий ахволи, оиладаги моддий маданий ва ижтимоий мухитни, боланинг оиладаги ижтимоий урнини;

-боланинг соглиги ва хозирги вақтгача босиб утган хаёт йули хакидаги асосий биографик маълумотларни;

-укувчиларнинг синф жамоасида тутган урни, обрусини, яъни шахслараро муносабати тизимидаги мавкеини. Бола синфда «йулбошчи» (лидер) «ёкимли муносабатдан четда колган» ёки купчилик томонидан инкор килинган булиши мумкин. Синф рахбарлари айникса муносабатдан четда колган ёки инкор килинган укувчиларга алохида эътибор бериб, синф жамоасида уларнинг мавкеини яхшилаш чораларини куришлари мақсадга мувофикдир.

-укувчиларнинг билиш жараёнларининг (диккат хотираси, тафаккури ва х.к) узига хос хусусиятларини;

-укувчилар хис туйгуларини ва иродавий сифатларини;

-боланинг темперамент хусусиятларини билиш улар хатти-харакатини маълум вазиятларда олдиндан куриш имкониятини беради.

Маълумки, сангвиник темпераментли укувчи янги шароитларга тез мослашади, одамлар билан тез тил топа олади, мулоқотга киришувчан, сангвиникларда хис-туйгу тез хосил булади ва тез алмашади мимиклари бой, харакатчан, иродали.

Жиддий гоё, мақсад, ижодий фаолият булмаган холларда сангвиникларда нотургунлик, юзакилик шаклланиши мумкин.

Холерик темпераментли укувчи юкори даражада кузголувчан, жуда эмоционал, жушкин, импульсив, (уйламай харакат килади) булади. Улар кизиккон, жахли тез, мақсадга интилувчан, ишбилармон кишилардир.

Холерик темпераментнинг номоён булиши шахс йуналишига боглик булади.

Ижтимоий етук шахсларда холериклик унинг ташаббускорлигида, ишчанлигида, принципаллигида номоён булади. Агар шахс маънавий жихатдан бой булмаса, холерик темпераментини уларнинг жахли тезлигида, аффективлиги ва агрессивлик каби салбий хислатларда номоён булиши мумкин.

Флегматик темпераментли укувчи одатда сокин хотиржам, босик, эмоционал холатлари ифодаланиши юзидан билинмайдиган, аффектив холатларга моил булади. Шароитга караб баъзи холларда флегматиклар ижобий жумладан катиятли, фикрлар чуқурлиги мақсадга йуналганлик каби хислатларга эга булиши мумкин. Баъзи холларда ялковлик, атрофда булаётган ходисаларга бифарклик, иродасизлик каби салбий сифатларга эга

булиши мумкин. Флегматикларда хулк-атворнинг янги формалари секин шаклланади, аммо улар жуда тургун булади.

Мелонхолик темпераментли бола хатти-харакатлари купинча ташки таъсир кучига мос булмайди. У жуда таъсирчан, кучли таъсир уларда давомли тормизланиш хосил килиш мумкин мураккаб шароитларда улар куркоккрок, хаёжонли, тортинчок булиши мумкин.

Таълим-тарбия жараёнида укувчиларнинг темперамент хусусиятларини хисобга олиш уларга индивидуал ёндашиш яъни хар бир укувчига узига хос муносабат урнатиш имкониятини яратади. Айникча тарбиявий таъсир курсатишда таъсирчанлик даражаси юкори булган мелонхолик ва холерик темпераментли укувчилар билан эхтиёткор мулокотда булиш жоиздир.

-укувчининг характер хусусиятлар хам педагоглар билиши зарур булган сифатлардан бири хисобланади. Боланинг характерини унинг бошка одамларга, тирик табиатга мол-мулкка, уз фаолиятига ва узига нисбатан тугри муносабатларини аниклаш оркали урганиш мумкин.

Бу уринда укувчининг узига муносабати, яъни уз-узига берган бахосини хакида тухталиш уринлидир.

Маълумки хар бир киши узи хакида маълум тасаввурга эга. У бошкалар томонидан берилган бахоларга, узи эришган ютуқларга таяниб узига бахо беради. Бундай бахо 3 хил булиши мумкин: 1 тугри бахо; 2 бир оз оширилган ёки бир оз пасайтирилган бахо; 3 меъеридан ортикча оширилган ёки аксинча. Булардан биринчиси энг ижобий бахо, аммо хаётда унчалик куп учрамайди. Купчилик укувчилар узларининг имконияти ва хусусиятларининг ижобийлигини бир оз ошириб ёки пасайтириб бахолашга мойил.

Учинчи типдаги бахо хам куп булмаса хам учраб туради. Шахснинг узига берган бахоси унинг хулк-атворида кучли таъсир курсатади.

Укувчининг узини кандай тутиши муаммоси интилувчанлик даражаси ва таъсирчанлиги куп жихатдан узига берган бахосининг унинг хулк-атвори кучи даражасига боглик. Таълим-тарбия жараёнида педагог эътиборининг марказида айникса меъеридан ошириб ёки пасайтириб узини бахоловчи укувчилар булиши мумкин. Чунки улардан биринчиси тарбиявий таъсирга сезгирлик даражаси юкори булса, иккинчиси узини жуда паст бахолаганлиги учун хам хар кандай танкид, танбехларга ута тъсирчан булишади, улар шахснинг ижобий ривожланиши учун уларнинг узига булган муносабатини узгартиришнинг тадбирларини белгилаш ва бу йуналишда катор ишлар олиб бориш мақсадга муофикдир.

Укитувчининг билиши зарур булган хусусиятлари таркибига укувчиларнинг эхтиёжлари, кизикишлари, кобиятлари ва дунёкараши хам кириши мумкин. Бу уринда шуни алохида таъкидлаб утиш лозимки, рухий соғлом булган болалар ичида умуман кобиятсиз укувчилар булмайди, хар бир укувчи маълум сохада кобиятга эга туюлади.

-укувчиларнинг ёш хусусиятларини хисобга олиш хам алохида ахамият касб этади. Хар бир ёш даври муайян психологик хусусиятларга эга булади. Айникса усмирлик ёшига утиш даври педагоглардан узига хос муносабатда булишни талаб килади.

Биз юкорида тухталиб утган шахс сифатлари укувчилар билими ва таълим-тарбия жараёнида ҳисобга олиш зарур булган укувчилар рухий хусусиятларининг ҳаммасини камраб олмайди. Балки уларнинг бир қисми булиб бизнинг фикримизча асосийларини ташкил қилади.

Биз талабаларга услубий ёрдам сифатида узларининг ва укувчиларнинг темпераментини, узига берган баҳосининг даражасини, мулокот ва ташкилотчилик қобилиятини аниқлашга ҳамда укувчиларнинг синф-жамоасидаги обрусини урганишга мулжалланган бир неча услубларни тавсия қиламиз.

II.2. Мулокот учун бола темпераменти ва уни аниқлаш йуллари.

Кишилар узига хос хулқ-атвор хусусиятлари билан бир биридан ажралиб туришади. Баъзилар жуда серхаракат жушқин, кузголувчан булишса баъзилар босик хотиржам булишади.

Мана шундай одамларнинг узига хос (индивидуал) психологик хусусиятларидан бири темпераментдир. Психологияда темперамент деганда киши психик фаолиятининг, характерининг утиш тезлигини (динамикасини), хис-туйғуларининг ифодаланишини, мулокотга қиришувчанлигини белгилайдиган нисбатан барқарор тугма индивидуал-психологик хусусияти тушунилади.

Одатда темпераментнинг сангвиник, холерик, флегматик, меланхолик қаби типлари ажратилади.

Юкорида биз ҳар бир темперамент типига мос булган кишилар хулқ атворининг умумий ва асосий хусусиятларига тухталиб утгандик. Дастлабки қарашда баъзи темперамент хусусиятлари «яхши» баъзилариники «ёмон» туюлиши мумкин. Аслида эса темперамент типларининг «яхши» ёки «ёмон»и булмайди.

Барча темперамент типларининг ҳам ижобий ва салбий томонлари мавжуд.

Бундан ташқари реал ҳаётда юкоридаги темперамент типлари «тоза» ҳолда қам учрайди, яъни бир киши хулқ атворида сангвиник ва холерик темпераментга хос хусусиятлар учраб туради.

Одамлар темпераментини уларнинг хулқ-атворини мунтазам қузатиш мумкин, бунда улар характернинг ва хис-туйғуларининг ифодаланишини янги шароитга, фаолиятга мослашиш ҳамда мулокотга қиришувчанлиги алоҳида эътибор бериш лозим. Темперамент хусусиятларини тугри ва аниқ урнатиш учун махсус мулжалланган тест услубларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Шундай услублардан бирини тавсия этишдан олдин укувчилар темпераментини билиш ва таълим тарбия жараёнида ҳисобга олишнинг баъзи бир муҳим психологик томонларига тухталиб утмоқчимиз.

Агар укувчилар темпераментини узгартириб булмаса, уни аниқлашдан мақсад нима, деган уринли савол тугилиши мумкин. Тугри темперамент хусусиятлари тугма булганлиги учун бутунлай узгартириб булмайди.

Шундай экан, ота-оналари, укувчилар ва тарбиячилар интилиши болалар темпераментини узгартиришга эмас, балки уни мулоқот жараёнида ҳисобга олишга йўналган бўлиши зарур.

Таълим-тарбия жараёнида холерик темпераментли болалар фаолиятини тез-тез назорат қилиб туриш, йўл қуйган хатоларини ёки хулқ-атворидаги камчиликларни уз вақтида курсатиб туриш, уларга нисбатан талабчан бўлиш уринли. Улар билан мулоқотда киши узини дадилроқ тутиш, лекин каттик ёки купол муомалада бўлмаслиги, уларнинг эмоционал ҳолатларини ҳисобга олган ҳолда муносабат урнатиши жоиздир.

Сангвиниклар олдида имконият борича у учун кизиқарли ва янги вазифалар қуйиш, ҳар бир ютугини рағбатлантириб туриш унинг фаолиятининг самарали бўлишини таъминлайди. Флегматикларни фаолиққа ундаб, кизиқтириб, мунтазам равишда уларга эътиборни қаратиб туриш лозим. Уқиш, ёзиш тезлигининг сустлигини, бир фаолиятдан иккинчи фаолиятга ўтиш, мослашиши қийинлигини ҳисобга олиш лозим. Меланхоликлар билан алоҳида эҳтиёткорона муносабатда бўлган маъқул. Имконияти борича уларни қамроқ танқид қилиб, қупроқ макташ ва рағбатлантириш зарур.

Бирон-бир камчилигини курсатмоқчи бўлсангиз ҳам, бир узига алоҳида аввал ижобий ҳислатларни таъқидлаб, хатосини тушунтиришга ҳарқат қилиш мумкин. Улар билан мулоқотда куполлик, каттик гапириш, купчилик олдида изза қилиш мумкин эмас.

Бола темпераменти хусусиятларини билиш учун хулқ-атворини маълум вазифаларда олдиндан тасаввур қилиш имкониятини беради. Масалан, укувчилар театр ёки кино бошланишига кечикиб келади, деб тасаввур қилайлик. Холерик одатда, бундай вазиятда шошиб-пишиб қандай бўлмасин қиришга ҳарқат қилади. Сангвиник назоратчининг қунглига йўл топиб хушмомалалиқ билан қиришга интилади. Флегматик эса бемолол кейинги сеансни қутиши ёки ҳеч нарса бўлмагандек қайтиб кетиш мумкин. Мелохолик бу вазиятдан қучли таъсирланиши узини омадсиз ҳисоблаб ҳафа бўлиши мумкин.

Демак укувчилар темпераментини билиш улар билан педагогик мулоқотни оқилона ва самарали ташқил қилиш имкониятини беради.

Уқитувчилар қуйида тавсия қилинаётган тест орқали узларининг ва укувчиларнинг темперамент хусусиятларини аниқлашлари мумкин. Бу усул Г.Айзеник томонидан узбек тилига таржима қилиниб, маҳаллий шароитга мослашган. Урганишни ташқил қилиш учун синалувчига жавоблар ёзиладиган қогоз саволларга қандай жавоб бериш бўйича курсатма ва саволлар матни берилади.

III-боб. Мулоқотда укувчи синф жамоасида мавқейини аниқлаш йўллари.

Бола шахси асосан бошқа одамлар билан мулоқотда бўлиш ва биргалиқдаги фаолият жараёнида шаклланади. Шахс шаклланишига бошқа омилар билан биргалиқда у улғаяётган ижтимоий муҳит жамоа ва

гурухлардаги муносабатлар тизими жуда каттадир. Шунингдек укувчилар шахсининг ривожланишида унинг синф жаомасида тутган ижтимоий урни, жамоадаги психологик иклим синф жамоасининг жипслиги ва унда қабул қилинган гурухий нормалар, урф-одатлар ва анъаналар муҳим аҳамият касб этади.

Педагоглар билан биргаликда педагогларнинг бу билимларига асосланган ҳолда синф жамоаси билан мос мулоқот урнатиш ва уни бошқариш қуникмаларига эга бўлиши укувчилар жамоасининг тарбиявий потенциални оширади.

Укувчилар жамоасидаги шахслараро муносабатлар ҳақида объектив маълумотларни олиш педагоглардан жамоани урганишнинг психологик услубларини педагогик фаолиятда қуллаш сирларини эгаллашларини талаб қилади. Синф жамоасини урганишда қузатиш, суҳбат, тажриба (эксперимент) анкета ва қуплаб шунга ухшаш психологик тадқиқот услублари қулланилади. Мана шундай услублардан бири социометрия методидир. Социометрия атамаси америкалик психолог Д.Ж. Мерено томонидан фанга киритилган бўлиб, гурухларда «муносабатларни аниқлаш» деган маънони билдиради. Социометрия методи гурухлар ва жамоаларда кишиларнинг шахслараро муносабатларнинг хусусиятларини, гурух аъзоларининг жамоада тутган ижтимоий урнини (статусини) ва жамоадаги кичик гурухчалар таркибини аниқлаш учун қулланилади.

Социометрик метод орқали синф жамоасидаги шахслараро муносабатлар хусусиятларини урганиш қуйдагича утқазилади.

Аввал шахслараро муносабатларнинг у ёки ёқтирмаслигига қараб бири-бирини туплашларини аниқлаш учун бериладиган саволлардан иборат бўлади. Масалан, «синфдошларнинг ичидан сен қимлар билан бир партага утиришни хоҳлайсан?» Синфдошларинингдан қимлар билан биргаликда дарс тайёрлашни хоҳлар эдинг? Ёки «яқинда биз синф укувчилари билан саёҳатга чиқмоқчимиз.

Саёҳатга 4-5 кишидан иборат гурухларга бўлиниб чиқишга тугри келади. Шунинг учун шундай гурухлар таркибини укувчиларнинг узларининг хоҳишига қараб аниқлаш ниятидамиз. Сен синфдошларингдан қимлар билан биргаликда саёҳатга боришни истайсан. «Синфдошларингдан қимларни тугилган қунгини нишонлашга тақлиф қилган булар эдинг?» қаби саволлар тузилади. Саволларни тузишда қуйдагиларни ҳисобга олиш зарур а) қуйилаётган ҳар бир савол муайян ҳаётий вазиятлар билан боғлиқ бўлиши лозим. б) укувчиларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда тузилади. в) саволлар уқитувчилар муносабатларининг ички томонини урганишга йуналган бўлиши мумкин. Укувчиларнинг иш фаолиятига бўлган муносабатларини аниқлаш учун уқиш вазиятлари билан боғлиқ саволлар берилади. Укувчиларнинг шахсий муносабатларини аниқлаш бўйича мос саволлар танлаш лозим бўлади. Бундай саволар сифатида юқоридаги мисолларнинг учун туртинчи саволларини қурсатиш мумкин. Синф жамоасининг ижтимоий психологик хусусиятларини урганиш учун қимда

иккита савол буйича, яъни иш буйича муносабатларини ва шахсий муносабатларини аниклайдиган саволлар буйича тадкикот утказилади.

Саволлар тузилиб булгандан кейин уларни махсус когоз карточкаларга ёзиб олувчиларга такдим этиш ёки огзаки айтиш хам мумкин. Кейин шу саволлар асосида хар бир укувчи билан алохида сухбат утказилади. Буни синалувчи укувчиларга куйидагича курсатиб беради. «Хозир сизга синф жамоасидаги узаро муносабатингизга тааллуқли савол берилади. Масалан синфдошларингиз билан саёхатга чиқишни хохлайсизми? Мана бу тоза бир варакнинг юкорисига уз фамилянгни ёзиб кейин варакнинг уртасидан вертикал чизик утказиб варакни икки қисмга ажратинг. Варакнинг чап қисмига синфдошларингиздан қимлар билан саёхатга чиқишни хохласангиз шу кишилар фамилясини ёзинг». Синалувчилар учун берилган курсатмада неча кишини танлаш мумкинлиги ёки танлаш чекланганлигини хам эслатиб утиш зарур. Чунки тадкикотда куйилган вазиятга қараб баъзан неча кишини танлаш курсатилади баъзан эса танлов сони чекланмайди шунингдек курсатмада қим-қимни таналагани ёки танламаганлиги сир сакланиши хамда укувчиларда бу нарсага ишонч ҳосил қилдириш муҳимдир.

Тадкикотчи (синф раҳбари, тарбиячи) ва. х.з саволга жавоб сифатида фамиля ёки исмлар ёзилган варакларни олиб уларда ақс этган натижаларни махсус «социометрия» деб аталадиган жаadwalга жойлаштириб чиқади. Бу жаadwal куйидаги қуринишга эга булади.

№	Танланаётган гуруҳ аъзоларининг фамилялари	Танланаётган гуруҳ аъзоларининг тартиб рақамлари				
		1	2	3	4	5
1	Алимов Ш		+	-		-
2	Ботирова Г	+		+		
3	Валиева Д	+	+			-
4	Рустамова Л	+				
5	Шокиров Г	+	-			-

ва бошқалардан олинган танловлар.

(-), 4 2 2 0 0

(+) 0 1 1 0 3

(ж) 4 3 3 0 3

Бу жаadwalда юкоридан пастга қараб тажрибада қатнашган биринчи танлаётган синф жамоаси аъзоларининг фамилялари ёзилган. Жаadwalда мисол тариқасида беш киши курсатилган. Ётиқ чизик буйлаб жаadwal юкорисида шу фамиляларнинг тартиб рақамлари ёзилган. Фақат бунда жамоа аъзолари танлаш объекти (танлаётган киши) сифатида белгилаётган жаadwalдаги «+» белгиси ижобий танловни билдиради. Бизнинг мисолимизда (жаadwalга қаранг) Алимов Ш 2 3 тартиб рақамли яъни Ботирова Г ва Валиева Д қаб синфдошлари билан биргалиқда саёхатга бориш истагини билдирган.

5 рақамли Шокиров Г билан бундай истаги йуқлиги ифода этилган.

Урганиш жараёнида олинган натижаларни кургазмали тасаввур килиш учун график усулидан фойдаланиш мумкин. Бу кургазмали график социограмма деб аталади.

Самарали тарбиявий таъсир курсатиш

Педагогик мулоқотнинг учинчи томони уқитувчининг уқувчилар билан муомаласида, тарбиявий таъсир воситаларида номоён булади. У реал кузатиш мумкин булган мулоқотнинг ташки томонини ташкил қилади. Юқорида қараб утилган биринчи ва иккинчи яъни уқувчиларнинг рухий сифатларини билиш, уларни тушуниш, улар билан мақсадга мувофиқ муносабат урнатиш каби ички компонентлари билан узвий боғлиқ бўлиб маълум маънода уларнинг натижаси сифатида юзага келади. Педагог вербал ва невербал мулоқот орқали уз фаолиятини амалга оширади. Уқувчиларда маълум билим, қуниқма, малакалар шаклланишига эришади ва тарбиявий таъсир курсатади. Ушбу вазифаларни беришда мулоқотнинг асосий воситаси нутқ ҳисобланади. Педагогик мулоқотда нутқнинг қуйидаги функцияларини ажратиш мумкин.

-маълумот берувчи яъни уқитувчининг уқувчиларга нисбатан муносабатини ифодаловчи (тон, овоз тебири, интонация ва суз мазмуни орқали)

-ундовчи тарбиявий таъсир курсатиш

Одатда синф раҳбарлари, тарбиячилар, уқувчиларнинг хулқ-атворини ёки маълум муносабатларини узгартириш мақсадида индивидуал суҳбатда педагог уқитувчининг бирор қилган ишини танқид қилади. Номакбул эканлигини таъкидлайди. Уқувчи эса гоҳида индамай суқут саклаб туради ёки узини оқлашга ҳаракат қилади. Қупинча бу унинг такрорламаслиги ҳақидаги мажбурий ваъдаси билан яқунланади. Бундай ҳолларда уқувчи бефарқ ёки узини ҳимоялаш позитциясида туради. Синф жамоасида ташкил қилинган суҳбатлар бирор уқувчининг хулқ-атворини муҳокама қилган ёки тарбиявий аҳамиятга эга умумий мавзулардаги суҳбат тарзида утади.

Бундай суҳбатлар қупчилик ҳолларда етарли самара бермайди. Суҳбат самарадорлигини ошириш учун унга педагоглар дарсга тайёрланишдан ҳам зиёдрок ҳозирлик қуришлари лозим. Уқувчини бефарқлик ҳолатидан чиқара олмайдиган, қалбни титрата олмайдиган, унинг хулқ-атворида мақсадга мувофиқ узгариш юзага келтира олмайдиган суҳбат утқазилдан қура утқазмагани маъқул, қунки у фойдадан қура қупрок зарар беради.

Уқувчилар билан тарбиявий таъсир курсатиш мақсади суҳабталашганда қуйидаги мулоқот қоидаларига амал қилиш мақсадга мувофиқ.

1. Суҳбат мақсадини аниқлаш (нима мақсадда суҳбат утқазмоқчисиз ва натижада нимага эришасиз?)
2. Суҳбатнинг тахминий планига эга бўлиш.
3. Узаро ишонч атмосферасини вужудга келтириш.
4. Педагог ёки уқувчи жаҳли қикқан жушқин эмоционал қузғалиш ҳолатида булган пайтда суҳбатни бошқламаслик. Суҳбатни дарҳол

укувчининг камчиликларини ёки хатосини курсатишдан танкид килишдан эмас, балки унинг ижобий хислатларини, афзалликларини таъкидлаб кейингина узгартириши лозим булган хулк-атвор хусусиятларини ёки хатосини курсатиш мақсадга мувофиқ.

-укувчининг бу хатосини тушунишга ёки хулк-атвор хусусиятини узгартиришга тулик имконияти ва қобилят мавжудлигини таъкидланг.

- укувчи шахсининг хусусиятларини яхлид холда умумий баъҳолаш урнига, унинг йул куйган муайян хатосини ёки конкрет ҳаракатларин баҳолашга ҳаракат қилинг.
- укувчилар хатосини дастлаб бевосита эмас балки билвосита курсатишга интилинг.
- Сухбатдошингизга бирор нарсани буюриш урнига илтимос қилинг ёки савол беринг
- Кишиларга доимо узининг обрусини ижобий мавқеини саклашга имконият беринг.
- Кишиларнинг энг кичик мувофаккиятларини қуллаб қувватлаб, эришган ютуқларини таъкидланг.
- Мақташда сахий баҳолашда самимий ва ростгуй булинг
- Кишилар тугрисида доимо репутация (ном) яратишга ҳаракат қилинг. Улар шу мавқеини номни саклашга интилсинлар.
- Сухбат жараёнида узингизнинг эмоционал ҳолатларингизни назорат қилишга педагогик тактни йукотмасликка интилинг.
- Укувчини диққат билан гапини булмай тинглашга урганинг.
- Боланинг устидан қулишдан мазах қилишдан, шахсини, гурурини ерга уришдан узингизни тухтатинг.
- Укувчининг шахси хақида шошилиш ва айниқса «якуний» хулоса чиқаришдан узингизни сакланг.
- Умуман «ёмон» ёки бутунлай «яхши» киши булмай ҳаётдаги реал кишиларнинг ҳар бири ҳам ижобий ҳам салбий хусусиятларга эга булишини унутманг.
- Юқорида мулоқот қоидаларини муқаммал узлаштириш ва педагогик амалиётда уларга амал қилиш укувчилар билан булган мулоқот жараёнини такомиллаштириш учун кенг имконият яратади.

ХУЛОСА.

Уқитувчилар уз укувчиларининг психологик хусусиятларини билиш лозимлиги ҳеч қимдан шубҳа тундирмайди, лекин укувчи

психологиясининг кайси томонларини билиш зарур ва уларн урганишда кайси амалий психологик услублардан фойдаланиш мумкинлиги каби саволлар куплаб уз устида ишлайдиган уқитувчилар учун долзарб саналади. Уқувчининг психологик хусусиятларини хисобга олишдан педагогик мулокот мухим ахамият касб этиши хаммага маълум.

Муомила хамкорлик фаолиятининг эҳтиёжидан вужудга келиб чикувчи шахслараро мулокот ривожланишининг куп киррали жараёнидир. Педагогик мулокот бу уқитувчининг уқувчиларга таъсир этказиш усулларини муайян тизимини акс эттиришдир.

-хамкорлик иштирокчиларининг узаро ахборот алмашинувчи

Турлича коммуникатив воситалар ёрдамида уқитувчи томонидан уқувчилар билан узаро таъсир ва узаро муносабаталарни ташкил килиш;

-муайян мақсадни дастур асосида амалга оширишни ривожлантириш ва утказиш функциясини бажариш кабилар;

-педагогик фаолиятда муомала биринчидан уқув фаолиятини яккахол бажаришнинг воситаси, иккинчидан тарбия жараёнини таъминлашнинг ижтимоий психологик тизими; учинчидан таълим тарбиянинг муваффақиятини таъминловчи уқитувчи билан уқувчиларнинг узаро муносабатининг муайян тизимини ташкил килиш усули; туртинчидан уқувчи индивидуаллигини такомиллаштириш, истеъдодини карор топтириш имконини берувчи жараён эканлиги; бешинчидан яккахол фаолиятни «субъект-субъект» сифатида руёбга чиқариш асосидадир.

Муомала жараёнида ва хамкорлик фаолиятида уқитувчининг уқувчиларга таъсир утказиши натижасида уларда:

-уз-узини ва узгаларни хурмат килиш;

-уз-узини ва бошкалар фаолиятини, хулқини баҳолаш;

-уз-узини ва узгаларни назорат килиш;

-уз-узини англаш ва узгаларни тушуниш

-уз-узини бошқариш (хам билиш фаолиятида хам хулқ-атворида)

-уз-узини такомиллаштириш ва янги фазилатларни эгаллаш;

-воқеълик махсулини олдиндан билиш, олдиндан башорат килиш шаклланади;

Хулоса килиб айтганда мазкур малакавий ишимизнинг ахамиятли томони шундаки, педагогик мулокотнинг психологик жихатларини асослаш ва уни тахлил килишнинг булажак кадрларни тайёрлашда мухим хизмати булади деб хисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати.

1. Э Гозиев. Психология. Тошкент 1993.

2. К.К.Плотов. Кизикарли психология. Тошкент 1971.
3. А.Шчербаков. Умумий психологиядан амалий машгулотлар.
4. Петровский А.В. Илмий психология.
5. М.В.Вохидов. Психология фани нимадан бахс этади?.
6. Э.Гозиев Тафаккур психологияси. Тошкент 1994.